

HISTORY OF ART

Каблова Т.¹

Питання композиційної основи музичних творів (на матеріалах наукової спадщини Є. Назайкинського щодо композиційної логіки)

¹ Каблова Тетяна, аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України, м. Київ, Україна

Анотація: Дана стаття присвячена питанням композиції. Автор вказує, що це поняття потребує ретельного розгляду внаслідок нестачі конкретного детермінування цього поняття. Спираючись на трактування композиції з позиції композиційної логіки (за Є. Назайкинським), автор пропонує наявність в останній певній основи (композиційної основи). Основа як прояв базису для побудови композиційної логіки має низку властивостей, принципів. Серед останніх можна відокремити феномен, що має прояв серед усіх принципів тощо, а саме «золотий перетин». Результатом дослідження стало розуміння композиційної основи як системи оригінальних образів з підкреслено ускладненою структурою, але що має те одиничне у множині, що об'єднує твір як цілісну ідейно-образну структуру.

Ключові слова: композиція, золотий перетин, «форма - процес», «форма - кристал», композиційна логіка, композиційна основа.

Постановка проблеми: Термін «композиція» в перекладі з латинського (compositio) означає співставлення, складання, співвідношення сторін і поверхонь, частин між собою, які разом взяті, складають (компонують) певну форму. Це побудова твору мистецтва тощо. В широкому розумінні термін «композиція» застосовується в різних видах мистецтва (література, театр, кіно, музика, образотворче мистецтво, архітектура і т. д.).

Композиція - це синтез багатьох аспектів, а саме: план і схема побудови твору, співвідношення і організація його розділів, частин, супідрядність цілого та його елементів, властива художній формі твору будь-якого виду мистецтва. Пов'язуючи структуру з феноменом музичного твору, певним типом культури, вона дозволяє включити формоутворення в широкий культурно-історичний контекст, а також досліджувати його в системі мистецької комунікації, що укладає в собі процеси творчості, виконання та сприйняття художніх творів.

Композиція не лише вибудовує форму твору й виступає узагальненням великої кількості власне творчих асоціацій, але й є взаємодією мистецтва з широким життєвим досвідом людини, із законами природи, соціальній і індивідуальній психології, з природними умовами і передумовами. Однак, протягом досить довгого періоду в музикознавстві так і не було складено чіткого подання про поняття композиції.

Музичне мистецтво, процесуальне за своєю природою, використовує поняття композиції в декількох значеннях. По-перше, це написання музики засноване на закономірностях побудови музичного твору, що було складено в ході істо-

ричного розвитку. При цьому музичний твір має бути не набором використаних, звичайних музичних оборотів, а художнім цілим, що відповідає естетичним запитам суспільства. В музичному мистецтві в основі вивчення композиції лежать дослідження пов'язані з формою музичного твору, а саме як структурного елементу, що має значення щодо цілісності сприйняття (у працях В. Холопова, В. Задерацького, Л. Мазеля, В. Медушевського), поняттям «форми-кристалу» (Б. Асаф'єв), як автономне явище, що несе в собі сенсоутворююче значення (В. Бобровський, Є. Назайкинський, О. Соколов).

Розглядаючи композицію з різних позицій, найбільш відповідне музичній культурі ХХ ст. визначення поняття, що досліджується дав Є. Назайкинський. Він стверджує композицію як модель, де дефініції «форма-процес» і «форма-кристал» організовані певним чином, а саме композиційною логікою (логіка композиції). Але будь яка логічна композиційна побудова припускає наявність певного зв'язку, так званої композиційної основи музичного твору. Дане питання не має достатнього розгляду в музикознавстві, наявність останньої в творі зазначене у Є. Назайкинського, але не отримала потрібного розвитку та вивчення. Це й зумовило **актуальність дослідження.**

Мета статті розглянути поняття композиційної логіки за Є. Назайкинським та зробити спробу визначити поняття композиційної основи композиційної логіки у музичних творах.

Об'єктом дослідження стає композиційна логіка у працях Є. Назайкинського.

Предмет дослідження: композиційна основа.

Результати дослідження. Композиційна логіка у Є. Назайкинського це, насамперед, розкриття найважливіших змістовних факторів та такого сенсу, що має значення для розуміння та опанування загальних та специфічних законів побудови музичного твору. Автор вказує, що під логікою композиції слід мати на увазі не будова твору, а сам твір «як предмет, що організоване у часі» [1, с. 95]. Далі, Назайкинський стверджує, що композицію не слід розглядати абстраговано від твору, а в логіці композиції укладено всі основні властивості останньої [1; с. 298-299]. Тобто це поняття акумулює у собі певну характерну основу музичного твору. Композиційній логіці притаманні такі риси як стрункість, узгодженість, логічність, цілісність, гармонічність. Це формує розуміння цього поняття як цілісної системи яка представляє собою певний зв'язок елементів і утворює в результаті їх взаємодії узагальнюючу інтеграційну властивість цілого. Таким чином її завданням стає розподіл матеріалу твору таким чином, в такій послідовності та взаємозв'язку частин твору й усіх елементів художньої форми, яка найкраще здатна виявити сенс і призначення твору, створити виразну й гармонійну композицію в цілому. Слід підкреслити, що композиція, як справедливо вказує М.А.Найдорф, є водночас категорією змісту, (виявляє сенс), і категорією форми (гармонізує форму). При цьому, художній твір виступає як естетичний об'єкт, якому притаманні гармонійне поєднання одиничного та різноманітного [2, с.145–165]. Це зумовило певні характеристики притаманні логічній побудові твору. А саме:

- розставлення і співвіднесення характерів (лейтмотивів, тем в музичному творі) – те, що можна назвати композиція «системи образів»;
- з'ясування центру композиції і підпорядкування йому інших частин твору;
- об'єднання окремих частин твору в гармонійній єдності;
- супідрядність і угруповання з метою досягти виразності і пластичної цілісності твору.

Необхідно наголосити, що такі елементи характерні й композиції в живопису. Але якщо твір образотворчого мистецтва обмежено і відмежоване площиною полотна, то музична композиція розташована в часі. Це формує дещо інше трактування зазначених характеристик. Насамперед, це зумовило те, що логіка музичної композиції взаємодіє з трьома аспектами сприйняття, як вказує Е. Назайкинський, а саме «логосом» (думка, що укладена в мові), «пафосом» (емоційне) і «етосом» (моральне начало). Дана система в свою чергу взаємодіє з наведеною дослідником тріадою «простір - рух - час», яка відображає художній світ, а саме музичну сюжетність і її про-

яв в часі. У книзі «Про музичне сприйняття» автор глибоко досліджує просторові чинники, де диференціює їх на «той у межах якого звучить музика» і на внутрішній, тобто той музичний простір, в якому розвивається художній світ твору. Є. Назайкинський вперше пропонує поняття третьої координати музичної тканини - глибини, що приймає активну участь у створенні просторових ефектів в музиці.

Саме композиційна логіка, як конкретне творче рішення, охоплює і форму, і зміст найбільш повно і адекватно відображає тимчасове розгортання художнього світу і життя в ньому. Як підкреслює автор, це дає можливість інтерпретувати композиційну логіку в змістовному інтроспективному ракурсі. Таке ствердження сприяє виникненню уваги до того, що повинно бути те що буде нести ідею розвитку, долучати до себе усі зв'язки твору та бути композиційною основою. Розглянемо докладніше.

Насамперед необхідно зазначити, що під інтроспективністю розуміють суб'єктивне спостереження над явищами власної свідомості. Іншими словами, аналіз власних структур, принципів і форм, занурення у внутрішні шари композиційної логіки як цілісності. Інтроспекція (лат. Intro-всередину, spectare - дивитись) перш за все пов'язана з усвідомленням навколишньої дійсності, та відокремленням світу внутрішніх переживань, формуванням внутрішнього плану дій У проекції на музичний твір дане поняття слід тлумачити як занурення й визначення внутрішніх основ композиції, тобто шляхом усвідомлення форми та, безпосередньо, композиційної логіки. Інтроспекції доступно лише усвідомлене, саме такий ракурс розгляду композиційної логіки може обумовлювати проникнення в сутність твору. Необхідно відзначити, що для цього поняття характерні певні риси, а саме: прагнення до повного розчленування чуттєвого образу на складові «елементи», орієнтація на відстеження основних стадій процесу мислення. Тобто при освоєнні музичного твору звернення до інтроспективності композиційної логіки має забезпечити свідоме спрямування уваги на те, що лежить в основі твору і може називатися композиційною основою.

Взагалі, поняття «основа» практично завжди пов'язане з поняттям джерело, базис, внутрішня структура, те, що обумовлює вид, характер чогось. Часто, це поняття пов'язане з системою уявлень про мету, план та засоби здійснення майбутнього або дії, що виконується (структурна схема). Основа виступає як головний принцип, джерело, закладеного у творі образу. Тобто те, що є головна характеристика будь-якого явища, факту. У Толковому словнику В. Дмитрієва ми

можемо прочитати, що «Те, чим є ціле в основі» - це головні риси твору, характеристика [3, с.777]. Можна припустити, що основа виступає як певна структурна схема, що утворює символ, те головне, на чому ґрунтується сутність. Саме з поняттям основа пов'язано реальна ідея логіки композиційної побудови.

Тобто, можна визначити композиційну основу як інтроспективну систему принципів, що зберігають інформацію, закладену в них протягом усієї логіки композиційного розвитку. Основа виступає як необхідна умова, що є передумовою існування і розгортання художньо-структурної композиційної побудови.

Композиційна основа корелює у тому що відтворюється, (а саме логіці композиції), в межах конкретного твору: розуміння ролі твору в світі (коли композиційна логіка служить засобом), і розуміння останньої як цілісної характеристики твору. Саме композиційна основа визначає рівень доступності, характеризує тривалість періоду часу, протягом якого спостереження цього явища можливо. Знаходження композиційної основи в свою чергу дозволяє сконструювати думку твору по-новому сегментуючи та встановлюючи взаємозв'язки, та, як наслідок, інтерпретуючи результати.

Якщо композиція характеризується як конкретна розробка сюжетно-тематичної основи твору з розподілом образів і тем, встановленням співвідношення масштабів, контрастів, кульмінації і так далі, композиційна основа, це преш за все те, що укладено у внутрішньому змісті твору. Композиційна основа повинна володіти такими якостями як природність та органічність, не нав'язувати ідею твору, а як би непомітно підводити до неї з метою проникнення її змістом і задумом художника. Оскільки завдання композиції полягає в розкритті образного задуму, то в ній має бути закладено те образне першоджерело (тобто композиційна основа), яке в композиційній розробці за допомогою всіх засобів виразності і властивостей композиційної логіки отримує повне розкриття і поглиблення. Розуміння логіки композиції в певній мірі залежить від того, наскільки опанована композиційна основа. Остання має ряд властивостей, які формують ту цілісність, яка сприяють становленню форми в цілому: принцип ієрархічності і доцільності; принцип єдності і цілісності; принцип домінант, супідрядності частин в цілому; принцип домірності; принцип гармонії. Тобто усі принципи, що можна розуміти і в композиційній логіці тут набувають вирішального значення. Це обумовлено тим, що композиційна основа розглядає ці всі принципи більш інтроспективно, зі спробою опанувати їх в більш конкретному, по-

глибленому сенсі. Крім того цілком можливо існування феномену, що буде мати прояв у всіх принципах та буде набувати значення головного для композиційної основи твору. Це може бути феномен золотого перетину. Золотий перетин головним чином пов'язаний з симетрією і виявляється в композиції як смисловій структурній організації тексту. Динамічна рівновага можлива тільки за умов, коли кількісні зміни відповідають якості предмета чи явища, тобто, коли вони найбільш повно відображають реальну розстановку або кількісне співвідношення сил протилежних сторін. Золотий перетин, як насамперед математична пропорція, має мету співвіднести в кількісному значенні композиційну логіку твору. Цілком можливо припустити, що саме золотий перетин може втілювати значення основи композиційної логіки. Головна його особливість полягає в тому, що він має свій прояв на макро- та мікро рівнях твору й забезпечує повтор того ж співвідношення на різних масштабних рівнях. Адже при золотому перетині ціле так відноситься до більшої частини, як більша до меншої. Згідно дослідженням Е. Розенова, Л. Сабанєєва, М. Марутаєва, припадає воно на грань між другою та третьою частинами розглянутого фрагмента («правило третій»). Саме в цьому моменті ховається драматургічний акцент, що виставлений художником. Найчастіше, це місце може бути виділено кульмінацією (тихою, гучною, явною, прихованою), введенням нової теми (нового персонажа), нового тембрального забарвлення. Це й буде композиційна основа твору, його мета та ідея автора. Тобто знаходження золотого перетину твору дає можливість побудувати, так би мовити, «справжню» композиційну схему, зануритись в те, що не було опановано раніше –

а це співпадає й з поняттям композиційної основи.

Можна припустити, що з точки зору композиційної основи, твір постає не як структура, форма, а скоріше як система принципів побудови. Тоді метою досліджуваного поняття, стає не механічне структурування матеріалу, а освоєння реалізованого творчого мислення, ідейно-образного конструювання в рамках певної форми. Композиційна логіка, як процес побудови задуму характеризується своєю специфікою, розкриває домінуюче значення зовнішнього середовища. Дотримуючись логіки композиційної побудови, композитор орієнтується на все різноманіття вже існуючих художніх творінь, надаючи останні трансформації заданих художніх смислів і використання вже відомого, звичного в певній музичній культурі. При цьому він формує власну основу для реалізації внутрішньої логіки твору відповідно художнім законами, що вима-

гають новаторства у високому філософсько-естетичному сенсі.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, можна зазначити, що формування композиційної основи відбувається у вигляді системи оригінальних образів з підкреслено ускладненою структурою, але що має те одиничне у множині, що об'єднує твір як цілісну ідейно-образну структуру. Характерною особливістю є те, що вона не нейтральна по відношенню до твору, а робить на нього певний вплив. Крім того їй притаманні інтроспективні властивості які ще більш підкреслюють її внутрішнє значення для твору в цілому. Композиційна основа виступає як система принципів які призводять до створення щось цілого. При цьому вони цілком не розчиняють, не поглинають, а в процесі розвитку якісно доповнюють один одного. Відбувається процес неоднорідного співіснування, втілений у системі, де має існувати єдиний загальний принцип яким може бути феномен золотого перетину. Саме в ньому існує те одиничне у множині, що знаходить прояв у всіх цих принципах і являє собою по суті головний принцип що характеризує композиційну основу. Композиційна логіка об'єднує окремі

елементи побудови художньої форми (реальне або ілюзорне формування простору і об'єму, симетрія і асиметрія, масштаб, ритм і пропорції, нюанс і контраст, перспектива, угруповання, тембральне рішення і таке інше). Композиційна основа організовує як внутрішню побудову твору, так і його співвідношення з довкіллям і глядачем. Мистецтво як «друга природа», що створена та завершена людиною, вимагає від художника дій згідно із законами, що закладені в природі, та наказаними йому природою. Художній твір, «побудований» згідно з цими законами, стає «деякою другою природою» – мистецтвом.

Зазначені принципи композиційної основи дозволяють розглядати не просто елементи структури, а перш за все їх значення в розкритті сенсу, ролі структурних елементів що дозволяє пізнати музичну даність як художнє явище. Особливе значення набуває при розгляді композиційної основи феномен золотого перетину, він має прояв в принципах, що притаманні композиційній логіці та композиційній основі. Дослідження щодо ролі композиційної основи є актуальним та потребує подальшого ретельного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назайкінский Е.В. Логика музыкальной композиции / Е.В. Назайкінский – М.: Музыка, 1982. – 319 с., нот.
2. Найдорф М.И. Введение в теорию культуры: учебник / Найдорф М.И. – Одесса: Оптимум, 2004. – 254 с.
3. Толковый словарь русского языка / ред. Д.В. Дмитриева. – М., 2003. – 1578 с.

Kablova T.

Issues basics of music composition (based on the teachings about the compositional logic by E.Nazaikinskyi)

Abstract: The article is devoted to the composition in musical arts. In the article the author points out that this concept has been studied by researchers such as B.Asafev, V.Bobrovsky, O.Sokolov, E.Ruchevskaya, E.Nazaikinskyi etc. The author points out that for a sufficiently rather long period of time a clear understanding of the concept of composition in musicology has not been developed. The most appropriate to the 20th century musical culture definition of music composition was given by E.Nazaikinskyi. He makes a synthesis where the definition of «a form of process» and «a form of crystal» are organized by compositional logic. He also interprets the musical logic in an introspective aspect. The introspective determines the penetration into the essence of the product and generates the concept of the base of composition. The concept of «base» is almost always is associated with the notion of source, the basis of the internal structure. That it involves the idea of becoming a real logic of composition construction. The result of the study was concluded that the base of composition should possess such qualities as naturalness and organic. Thus, the base of composition is a system of principles that lead to the creation of the whole thing. However, they do not dissolve completely, but in development they qualitatively supplement each other. There is a process of inhomogeneous coexistence, embodied in a system where a single general principle should be. It is possible that this principle is the phenomenon of the golden section. This phenomenon manifests itself in many principles of composition basics and is associated with the expression of ideas and the formation of the basic integrity of the work. Its main feature is that it is manifested at the macro and micro levels of compositions and repeats the same value at different scale levels. Thus, the formation of composite foundation is as of the original images with emphasis complicated structure, but has the singular the plural, combining work as a coherent ideological-shaped structure.

Keywords: the composition, «a form of process», «a form of crystal» the golden section, compositional logic, the base of composition.

Каблова Т.

Вопросы композиционной основы музыкальных произведений (на основе учения Е. Назайкинского о композиционной логике)

Аннотация: Статья посвящена вопросам композиции в музыкальном искусстве. В своей работе автор указывает, что данное понятие изучалось такими исследователями, как Б. Асафьев, В. Бобровский, О. Соколов, Е. Ручьевская, Е. Назайкинский и др. Автор статьи подчеркивает, что на протяжении достаточно долгого периода в музыковедении так и не сложилось четкого представления о понятии композиции. Рассматривая последнюю с различных позиций, наиболее соответствующее музыкальной культуре XX ст определение композиции дал Е. Назайкинский. Он утверждает последнюю как модель, где дефиниции «форма-процесс» и «форма-кристалл» организованы композиционной логикой, которая формирует произведение во времени как в том в котором оно располагается так и в своем собственном. Это дает возможность интерпретировать композиционную логику в содержательном интроспективном ракурсе. Интроспекции доступно лишь осознанное, именно такой ракурс рассмотрения композиционной логики может обуславливать проникновение в сущность произведения и обеспечить то, что может быть композиционной основой. Понятие «основа» практически всегда связано с понятием источник, базис, внутренняя структура. Именно с ним связано реальная идея становления логики композиционного построения. Можно определить композиционную основу как систему принципов сохраняющих информацию, заложенную в них на протяжении всей логики композиционного развития, как необходимое условие, являющееся предпосылкой существования и развертывания художественно-структурного композиционного построения. Результатом исследования стал вывод, что композиционная основа должна обладать такими качествами как естественность и органичность. Таким образом, композиционная основа выступает как система принципов, которые приводят к созданию нечто целого. При этом они целиком не растворяют, не поглощают, а в процессе развития качественно дополняют друг друга. В этом процессе должен существовать единый феномен, который будет проявляться во всех этих принципах. Возможно, это будет феномен золотого сечения. Этот феномен проявляется во всех принципах композиционной основы и связан с формированием целостности произведения. Главная его особенность заключается в том, что золотое сечение проявляется на макро - и микроуровнях произведения и обеспечивает повтор того же соотношения на разных масштабных уровнях. Таким образом, композиционная основа формируется как система оригинальных образов с подчеркнуто-усложненной структурой, но такой, что имеет единичное во множественном, которое объединяет произведение как целостную, идейно-образную структуру.

Ключевые слова: композиция; «форма-процесс»; «форма-кристалл»; золотое сечение; композиционная логика; композиционная основа.